

ספרי יזכור - ספרי זכרון לקהילות שחרבו בשואה

כ- 900 ספרים שבאו להנציח את זכר קהילות ישראל בארצות אירופה שכבשו הגרמנים ושרובן ככולן חרבו בשנים 1939-1945. הספרים מוקדשים לקהילות גדולות. ולעיתים כלולים בהם פרקים הדנים בתולדות הקהילות הזעירות הסמוכות לקהילות הגדולות והמרכזיות יותר. מגמת ספרי יזכור קשורה במסורת של דורות בעם ישראל לחתום תקופה ברישום תולדותיה, להציב יד ושם ולשמור לעתיד לבוא על ערכי התרבות וערכי הלאום. בעוד שבעבר עשו את המלאכה רושמי כרוניקות, נרתמו הפעם למפעל הנצחה אלפים מכל שכבות העם – ממנהיגים פוליטיים ואנשי רוח ועד לכל אדם בעל ידיעה כלשהי בעברה של קהילתו. יוזמי הספרים, מחבריהם ועורכיהם היו מודעים היטב לחובה ולמשימה המוטלת עליהם. המחברים השונים ביקשו להנציח בעיקר את תקופת השואה וכן את קורות התקופה שקדמה לה, בערך מתחילת המאה ה-20, שבה הצטיינו קהילות ישראל שנכחדו בפעילות עניפה בכל התחומים – בכלכלה ובפעילות פוליטית, בתרבות, בחינוך, במדע, באמנויות – פעילות יוצאת דופן בכל קיומן של הקהילות ההן. היתה סכנה שכל מידע חשוב ירד לטמיון, משום שמרבית הארכיונים, אוספי הספרים, דברי האמנות וכיוצא בהם אבדו בשואה. ואכן, בכתיבת סה"ז ובעריכתם השתתפו יותר מ-10,000 מחברים ויותר מ-1,000 עורכים ומביאים לבית הדפוס. גם מספר חברי הוועדים להוצאת הספרים ותורמי הכספים להוצאתם לאור הגיעו לאלפים. עריכת סה"ז היתה למפעל עממי ייחודי, ועל פי רוב נמסרה למושכים בעט מקרב יוצאי הקהילות. לעיתים נמסרה העריכה להיסטוריונים, לסופרים ולאנשי מדע מקצועיים, והללו העלו את סה"ז למדרגה של מונוגרפיה היסטורית ממש (ההיסטוריונים פיליפ פרידמן, נתן מיכאל גלבר, יוסף שצקי, רפאל מהלר, ישעיה טונק, נחמן בלומנטל ועוד). כמה מההיסטוריונים הנוודעים, כגון בן ציון דינור, יוסף קרמיש, חנה שמרוק, שמואל אטינגר ויהושע גולדברג פירסמו הרבה מחקרים. בספרי יזכור הודפסו מחדש מחקרים נדירים של בכירי ההיסטוריונים היהודים של התקופה שקדמה לשואה – מאיר בלבן, יצחק שיפר, שמעון דובנוב, עמנואל רינגלבלום – וכך נודעו לקהל קוראים רחב יותר.

מאמרים רבים על תולדות הרבנים והאדמו"רים, על החסידות, המוסיקה הליטורגית וחיי הדת בקהילות כתב מאיר שמעון גשורי, ודוד דוידוביץ תרם הרבה לחקר תולדות בתי הכנסת שבקהילות פולין.

רוב הספרים הוקדשו לקהילות יהודי מזרח אירופה, בעיקר קהילות פולין בגבולותיה שלפני מלחמת העולם השנייה, ברית המועצות, רומניה, ליטה, לטווייה, צ'כוסלובקיה והונגריה, ורק מעטים לקהילות דרום מזרח אירופה – יוגוסלוביה, יוון ובולגריה. יוצאי

קהילות מערב אירופה, ובמיוחד גרמניה, המשיכו במסורת ההיסטוריוגרפיה היהודית המקומית, והוציאו לאור כ- 100 ספרי הנצחה של קהילות, רובם מונוגרפיות או אנתולוגיות הכתובות לועזית, בעיקר גרמנית, על פי רוב בידי מחבר אחד.

הספר הראשון מסוג ספרי יזכור יצא לאור בשנת 1943, בעיצומה של השואה, והוא 'לאדזער יזכור בוך', שפירסם 'פראיי ניקטער רעטונגס קאמיטעט' (ועד ההצלה המאוחד), ניו יורק 1943. אפשר לראות את הקובץ שיצא לאור בשנת 1937 לזכר קדושי קהילת פלשטין

(Felsztyn) משנת 1919 (פעלשטין זאמלבוך צום אנדענק פון די פעלשטינער קדושים, ניו יורק 1937) כאב טיפוס של סה"ז. יוצא דופן הוא ס"ז לחורבן קהילת שרפיץ (Sierpc), שיצא לאור במחנה העקורים במינכן, 1947; שפתו יידיש, ואולם בין אותיות דפוס עבריות הודפס באותיות לטיניות. בדרך כלל נכתבו כול הסה"ז בעברית או ביידיש או בשתייהן גם יחד. לעיתים נוסף סיכום הדברים גם באנגלית, או, במקרים מעטים, בשפות אחרות.

בסה"ז כלולים מאמרים על תולדות הקהילה מראשיתה ועד חורבנה, והנושאים החשובים ביותר הם, כאמור, הנוגעים לשואה ולשנים שאחריה – חיי הקהילות עד להקמת הגטאות, החיים בגטאות, חיסול הקהילות והשמדת תושביהן, תנועות המרי וההתנגדות, מחנות ריכוז, מחנות עבודה ומחנות ההשמדה, יחס בני הארצות הכבושות ליהודים, משתפי פעולה עם הנאצים וחסידים אומות העולם, גורלם של פליטים ועקורים יהודים. שארית הפליטה, ההעפלה לארץ ישראל, תולדות הקהילה אחרי מלחמת העולם השנייה ויוצאי הקהילות בארץ ובארצות התפוצה השונות. בין המאמרים המוקדשים לחיי הקהילה עד שנת 1939 מצויים מאמרים וסקירות הדנים בהווי ובפולקלור של הקהילות, בחיי התרבות והדת, בדמוגרפיה, בחיי הכלכלה והחברה, במפלגות ובמוסדות חברה וציבור ועוד.

חשיבות יתרה נודעה לתעודות שפורסמו בס"ז, בהן יומנים, מכתבים, שירים וקטעי ספרות מתקופת השואה. הוא הדין באשר לעדויות וזכרונות שנרשמו בידי נספי השואה או ניצוליה בזמן הכיבוש או זמן קצר אחריו. התמונות שמאירות את הספרים רובן בעלי ערך רב ונדיר לתיעוד תקופת השואה והזמנים שקדמו לה. אין פלא שבמפעל אדיר זה של הוצאת סה"ז, שבו עסקו אלפי בני אדם, מצויות גם שגיאות, מתודולוגיות וענייניות, לא רק קלות, בעיקר בספרים שנערכו וסודרו באופן בלתי מקצועי. באחדים מהם הוכנסו סיפורים ורשימות באנאליים, אפולוגטיים ואפילו גרפומניים. לא תמיד שמרו העורכים על כללי הטיפול בתעודות (ביומנים, בעדויות ובאחרות), הכניסו בהן שינויים שרירותיים ומעוותים, וזאת מטעמי אפולוגטיקה של 'אחרי מותם קדושים הם', או כדי לטהר את הנתרים בחיים ולא להבאיש ריחם. החיים בקהילות ישראל עד השואה תוארו בנימה נוסטלגית, בניסיון לתאר את הטוב והיפה שבחיי הקהילה ומוסדותיה. באחדים מן הספרים לא נשמר הדיוק בתאריכים ובנתונים מספריים, דמוגרפיים ואחרים. למרות כל הליקויים הללו נודע ערך בל

ישוער למפעל סה"ז גדול הממדים הנמשך גם עתה, אם כי בהיקף מוגבל. הספרים הללו יקרים במיוחד לליבם של ניצולי הקהילות ומשפחותיהם, והדורות הבאים אחריהם המעוניינים להכיר את שורשי בתי אבותיהם. ההיסטוריונים, האתנוגרפים, הסופרים, ואנשי הרוח ומדע אחרים שיקומו לשחזר את תולדות העם היהודי באירופה עד שנת 1939 ימצאו בסה"ז חומר בלתי נדלה לעבודתם.